РЕЦЕНЗІЯ
кандидата юридичних наук Семенишиної-Фіголь Богдани Миколаївни на дисертацію Усманова Руслана Абдішекуровича «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки», представлену на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертації: Комп'ютерні технології як засіб обміну, оперування та передачі інформації стає невід'ємною частиною життя людей у багатьох країнах світу. Вони широко застосовуються як для високотехнологічного виробництва та управління ресурсами, так і слугують для побутових потреб та спілкування громадян різних країн світу. Але разом із значними перевагами для світової економіки, розширенням свободи слова і вільним обміном ідеями комп'ютерні технології створюють реальні загрози для світового правопорядку та правопорядку окремих країн у разі їх неправомірного використання. На сьогодні використання комп'ютерних мереж дозволяє злочинцю нівелювати значні відстані та державні кордони для втілення своїх намірів, що значно ускладнює застосування країнами своєї кримінальної юрисдикції щодо них. Повною мірою це стосується і шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, у якому традиційний спосіб заволодіння чужим майном або правом на майно обман або зловживання довірою поєднується з використанням комп'ютерної техніки для полегшення процесу вчинення кримінального правопорушення.

Водночас чинне кримінальне законодавство, яке передбачає відповідальність за таке діяння, характеризується недостатньо чітким визначенням ознак цього кримінального правопорушення, що обумовлює неоднозначне тлумачення кримінально-правової норми, кваліфікації однакових за своєю суттю суспільно небезпечних діянь за різними статтями Кримінального кодексу України.

Отже, усе вищенаведене свідчить, що тема дослідження, обрана Р.А. Усмановим, є актуальною, а звернення до неї – своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинюване шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, в якому містяться рекомендації щодо правильної кримінально-правової кваліфікації, відповідних засобів кримінально-правового реагування, пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства. Дисертантом запропоновано низку нових положень, висновків і пропозицій, які виносяться на захист. Наукову новизну, зокрема, мають такі положення:

уперше:

- доведено, що коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо безготівкових грошей, безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем;

-обгрунтовано, що специфіка відносин власності, опосередкованих використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем, як об'єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як реквізити договору банківського обслуговування, реквізити банківського рахунку потерпілої особи, реквізити договору на отримання платіжних послуг, реквізити платіжної картки потерпілої особи, дані щодо ініційованих винною особою транзакцій із рахунку потерпілої особи;

- обґрунтовано, що безготівкові гроші, як предмет злочинного впливу шахрайства, являють собою вид права на майно, а саме право потерпілої особи вимагати від банку певну суму коштів та зобов'язання банку виконати цю вимогу;

- у випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо віртуальних активів (криптовалюти), безпосереднім об’єктом запропоновано вважати суспільні відносини власності, опосередковані використанням платіжних систем віртуальних активів;

- обгрунтовано, що специфіка власності, опосередкованих використанням платіжних систем віртуальних активів, як об’єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як публічні адреси потерпілої та винної осіб, реквізити транзакцій (геш, дата та час, входи, виходи, розмір комісії, номер блоку), у результаті яких потерпіла особа отримала віртуальний актив, реквізити транзакції (транзакцій), ініційованих винною особою;

- віртуальні активи, як предмет злочинного впливу шахрайства, визначено як нематеріальні блага, які є об’єктом цивільних прав потерпілої особи, мають вартість та виражені сукупністю даних в електронній формі, що підтримується системою забезпечення обороту віртуальних активів, щодо яких винна особа намагається здійснити незаконну транзакцію;

- обґрунтовано, що особливість об’єктивної сторони шахрайства, яке вчиняється шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, щодо безготівкових грошей полягає в тому, що винна особа обманним шляхом спонукає банк-емітент виконувати дії, які не були санкціоновані законним законним власником;

- опосередкований обман у випадку коли здійснюється несанкціонована транзакція у віртуальних активах визначено як такий, що полягає у повідомленні учасникам платіжної системи віртуальних активів неправдивих відомостей про те, що особа, який належить віртуальний актив, ініціює транзакцію свого активу;

- електронно-обчислювальна техніка, як знаряддя шахрайства, визначена як функційні блоки, що можуть виконувати значні обчислення, зокрема багаточислові арифметичні та логікові операції без втручання людини, що використовуються для заволодіння чужим майном або правом на майно, здійснення обману або зловживання довірою;

- обґрунтовано, що положення ч. 4 ст. 190 КК не забезпечують нормативного відображення суспільної небезпечності шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки; запропоновано виключення кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки» зі змісту статті 190 КК;

- правову оцінку підвищеної суспільної небезпечності шахрайства, «обтяженого» вчиненням небезпечних дій щодо функціонування комп'ютерної техніки, запропоновано давати у вигляді кримінально-правової кваліфікації за сукупністю;

удосконалено:

- класифікацію посягань на власність, вчинюваних із використанням комп'ютерної техніки;

- визначення ключових тенденцій судової практики протидії шахрайству з використанням ЕОТ; підтверджено відсутність сталої судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації; близькі за обставинами вчинення випадки отримують різну кримінально-правову оцінку; причому, кримінально-правове реагування на випадки шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки, є більш ліберальним, ніж реагування на шахрайство в цілому та реагування на кримінальні правопорушення проти власності;

- аргументацію недоцільності зменшення віку кримінальної відповідальності за досліджуване кримінальне правопорушенн; за гіпотезу для подальших досліджень, запропоноване розуміння розширення сучасних процесів інформатизації як одного з чинників збільшення серед засуджених за шахрайство частки осіб віком від 30 до 50 років, а також зменшення частки осіб із вищою освітою;

отримали подальший розвиток:

- поділ досліджуваних кримінальних правопорушень залежно від особливостей кримінально-правової кваліфікації на шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке підлягає кваліфікації тільки за ст. 190 КК, та шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке, крім кваліфікації за ст. 190 КК, потребує додаткової кваліфікації;

- визначення специфіки змісту суб'єктивної сторони шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, що полягає у встановленні усвідомлення загальних закономірностей функціонування електронно-обчислювальної машини, того, що певні дії забезпечать здійснення обману або зловживання довірою й можуть призвести до заподіяння шкоди потерпілій особі;

- аргументація положення про те, що суворість санкції ч. 4 ст. 190 КК не повною мірою відповідає суспільній небезпечності досліджуваного шахрайства;

- визначення перпективних напрямів запобігання «комп'ютерному» шахрайству шляхом віднесення до їх числа використання спеціалізованих систем штучного інтелекту, державно-приватного партнерства та оновлення системи підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Практичне значення отриманих результатів роботи полягає у тому, що сформульовані та аргументовані в дисертації положення, висновки і пропозиції впроваджено і надалі може бути використано у:

– науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень кримінально-правової охорони відносин власності в контексті тенденцій інформатизації;

– правотворчій діяльності – для удосконалення кримінального законодавства України в частині нормативної регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки (Акт впровадження № 02/2024 від 24.05.2024);

– правозастосовній діяльності – для розв'язання компетентними органами проблемних питань кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки;

– в освітньому процесі – для підготовки підручників, навчальних посібників, індивідуальних завдань для самостійної роботи та викладання навчальних дисциплін, кримінально-правового циклу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Аналіз анотації, тексту дисертації та публікацій дисертанта дають підстави зробити висновок про наукову обґрунтованість і достовірність отриманих результатів. Усі наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані у дисертації, повною мірою обґрунтовані та відповідають меті й завданням роботи.

Для досягнення мети та вирішення завдань дисертаційного дослідження Р.А. Усмановим застосовано систему загальнонаукових та спеціальних методів. Догматичний метод – використовувався для формулювання визначень понять, виявлення недоліків чинного законодавства про кримінальну відповідальність, формулювання пропозицій щодо їх усунення (розділи 2, 3); метод узагальнення – для формулювання висновків дослідження (усі розділи); індукція та дедукція – для визначення видів шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки (розділ 1); аналіз та синтез – під час встановлення змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складу досліджуваного кримінального правопорушення (розділи 2); порівняння – для пошуку спільних та несумісних позицій серед положень висловлених у науковому дискурсі щодо кримінальної відповідальності за злочини проти власності, які вчиняються з використанням ЕОТ (усі розділи); юридичної герменевтики – під час тлумачення окремих положень Кримінального кодексу та понять теорії кримінального права (усі розділи); контент-аналізу – у рамках дослідження судової практики (усі розділи); методи відтворюваного дослідження та візуалізації даних – для здійснення аналізу статистичних даних щодо протидії злочинності (усі розділи).

Характеристика основних положень роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У розділі 1 роботи «Загальні засади дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» автором розглядаються: стан дослідження кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності, що вчиняються із використанням комп'ютерної техніки; наводиться класифікація шахрайства, вчинюваного шляхом використання комп'ютерної техніки; визначаються особливості практики кримінально-правової протидії шахрайству, вчинюваному шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки; зарубіжний та міжнародний досвід кримінально-правової протидії шахрайству, яке вчиняється з використанням інформаційних технологій.

Розгляд представлених у науці класифікацій шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки, у контексті мети дослідження дозволив запропонувати таку класифікацію: шахрайство, вчинене із використанням комп'ютерної техніки, яке підлягає кваліфікації тільки за ст. 190 КК; шахрайство, вчинене із використанням комп'ютерної техніки, яке, крім кваліфікації за ст. 190 КК, потребує додаткової кваліфікації. Встановлено відсутність сталої судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки. Аналіз міжнародного та зарубіжного досвіду боротьби з комп'ютерним шахрайством показав важливість міжнародної співпраці та дозволив встановити напрями вдосконалення національного законодавства та практики його застосування.

У розділі 2 дисертації «Шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ: аналіз складу кримінального правопорушення» розглядаються об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 4 ст. 190 КК України.

Визначено, що у випадках шахрайства з безготівковими грошима об'єктом виступають відносини власності, опосередковані використанням банківських

рахунків та електронних платіжних систем. Як предмет злочинного впливу, безготівкові гроші являють собою права потерпілого вимагати від банку певної суми та зобов'язання банку виконати цю вимогу, обсяг яких винний намагається незаконно зменшити.

Якщо предметом є віртуальні активи (криптовалюти), об'єктом виступають відносини власності, опосередковані використанням платіжних систем для віртуальних активів. Як предмет злочинного впливу, віртуальні активи являють собою нематеріальні блага (сукупність даних в електронній формі), що мають вартість і становлять об'єкт цивільних прав потерпілого, щодо яких винний намагається здійснити незаконну транзакцію.

Специфіка об'єктивної сторони такого шахрайства полягає у використанні комп'ютерних технологій та платіжних систем для вчинення обману й незаконного заволодіння чужими коштами чи активами в безготівковій формі. Злочинець спричиняє шкоду опосередковано через дії банку чи децентралізованої платіжної системи, введених в оману його протиправними діями.

Об'єктивна сторона досліджуваного кримінального правопорушення також характеризується такою ознакою, як знаряддя. Електронно-обчислювальну техніку в даному контексті визначено як функційні блоки, що можуть виконувати значні обчислення, зокрема багаточислові арифметичні та логікові операції без втручання людини, які використовуються для заволодіння чужим майном або правом на майно, здійснення обману або зловживання довірою.

Обґрунтовано висновок про недоцільність знижувати вік кримінальної відповідальності за це правопорушення. Специфіка суб'єктивної сторони шахрайства з використанням ЕОТ розглядалася шляхом визначення достатніх для відповідної кримінально- правової кваліфікації меж усвідомлення суб'єктом своїх дій та передбачення наслідків.

У розділі 3 «Засоби реагування на вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» розглядаються

кримінально-правові наслідки учинення шахрайства вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки, зокрема покарання за це кримінальне правопорушення, та звільнення від кримінальної відповідальності. Також досліджуються окремі питання запобігання шахрайству, вчинюваному шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки: використання спеціалізованих систем штучного інтелекту, державно-приватне партнерство, оновлення системи підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Дослідження кримінально-правових наслідків шахрайства з використанням ЕОТ показало, що суворість санкції ч. 4 ст. 190 КК не повною мірою відповідає суспільній небезпечності досліджуваного посягання. Кримінальні правопорушення, за вчинення яких чинним КК передбачено аналогічне покарання, характеризуються значно більшою суспільною небезпечністю. Пропонується виключити кваліфікуючу ознаку «вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ» зі змісту ст. 190 КК.

Анотація дисертації ідентична її основному змісту та повною мірою відображає основні положення дослідження. Оформлення дослідження відповідає встановленим вимогам. Робота виконана грамотною українською мовою.

Повнота викладу наукових положень в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено у семи наукових публікаціях, серед яких 3 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 4 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Детальний аналіз дисертації Р.А. Усманова текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності не виявив.

Зауваження щодо змісту та оформлення дисертації. У цілому відзначаючи логічність та послідовність побудови дослідження, здобутки дисертанта, вважаю за необхідне звернути увагу на окремі дискусійні положення роботи:

1. У цілому позитивно відзначаючи намагання автора зосередитися на дослідженні особливостей досліджено складу кримінального правопорушення, вважаємо, що у роботі бракує чіткого визначення ознак окремих елементів складу кримінального правопорушення, зокрема об'єкта шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Автор зосереджує основну увагу на шахрайстві, вчиненому щодо безготівкових грошових коштів та віртуальних активів, ігноруючи, що склад кримінального правопорушення, що розглядається, не обмежується лише зазначеними проявами.

2. Одним з положень, яке виноситься на захист, у розділі «вперше» автором визначено «виключення кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ» зі змісту статті 190 КК». Сумнівним є розміщення такого положення в категорії «вперше» з огляду на те, що подібні пропозиції вже висловлювалися у науковій літературі (наприклад, Карчевський М. В., Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової кваліфікації злочинів проти власності, вчинюваних із використанням платіжних карток або їх реквізитів. *Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах*. 2014. № 1. С. 97–123.)

3. У роботі наявні певні недоліки технічного характеру. Так, теза про те, що зміст ч. 4 ст. 190 КК України не відповідає рівню суспільної небезпеки діяння, згадується серед положень, що виносяться на захист, двічі: у розділах «вперше» та «отримали подальший розвиток». Частина списку використаних джерел складена в алфавітному порядку, інша частина (починаючи з джерела № 192) – без дотримання алфавітного порядку.

Проте, наведені зауваження та пропозиції, здебільшого, носять дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Р.А. Усманова.

Загальний висновок. Представлена дисертаційна робота Руслана Абдішекуровича Усманова «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» є завершеною роботою, сформульовані у ній наукові результати містять елементи наукової новизни, які мають теоретичне і практичне значення для наук кримінального права та кримінології. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Усманов Руслан Абдішекурович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент –
кандидат юридичних наук
заступник декана факультету № 4
Донецького державного університету
внутрішніх справ **Богдана СЕМЕНИШИНА-ФІГОЛЬ**

Підпис Семенишиної-Фіголь Богдани Миколаївни засвідчую

Т.в.о. начальника відділу
документування
службової діяльності **Наталя ХОЗЛУ**